

А

Абстрагування

(від лат. abstractio - видалення, відвернення) - мисленнєве виокремлення часткових або загальних ознак предметів або явищ їх властивостей або відношень і уявного відволікання їх від ін. ознак

Аксіома силогізму

твердження про правомірність виведення висновку категоричного силогізму із його засновків.

Алетична модальна логіка

(від грец. ἀλήθεια- істина) - розділ логіки модальної, у якому вивчаються властивості висловлювань, що містять засоби вираження понять про необхідність, можливість, дійсність, випадковість, неможливість тощо.

Алогізм

(від грец. α - не і logos - слово, вчення, думка) - міркування, у якому порушені закони і принципи логіки. Внаслідок порушення правил мислення, А. містить помилку логічну.

Альтернатива

(від лат. alter - один із двох) - складні судження, утворені з простих суджень за допомогою логіч. сполучника (сувора диз'юнкція або диз'юнкція, що виключає).

Аналіз і синтез

аналіз (від грец. analysis - розклад, розчленування) - поділ цілого на складові частини; синтез (від грец. synthesis - з'єднання) - об'єднання здобутих під час А. частин об'єкта або об'єднання кількох об'єктів у деяку систему.

Аналогія

(від грец. analogia - відповідність, подібність, схожість) - подібність предметів, явищ. Умовивід за А. (або просто А.) - умовивід, у якому на підставі схожості об'єктів за якимись ознаками робиться висновок про можливу схожість за ін. ознаками.

Антецедент і консеквент

(лат. antecedens - попередній і consequens - наслідок) - два висловлювання, з яких за допомогою імплікації («якщо...,то ...») утворюється деяке третє висловлювання, що наз. імплікативним. А. - висловлювання, що стоїть після слова «якщо», К. - висловлювання, що стоїть після слова «то».

Антитеза

(від грец. antithesis – протиставлення) – судження, яке суперечить тезі доведення.

Апагогічне (непряме) доведення

непряме доведення тези, коли робиться припущення про істинність судження, що суперечить їй (антитези).

Аподиктичний

(від грец. *apodeikticos* - доказовий, переконливий) - абсолютно достовірний, який ґрунтується на необхідності.

Аргумент

(лат. *argumentum*, від *arguo* - доводжу, виявляю) - судження, за допомогою якого з'ясовується істинність ін. судження (тези).

Аргументація

(лат. *argumentatio* - наведення аргументів) - наведення доказів на користь висунутого положення.

Аргументація контекстуальна

різновид аргументації, яка містить посилання на авторитет, традицію, інтуїцію, здоровий глузд, смак тощо.

Аристотелевський сорит

складний силізм, який складається з декількох силізмів, у яких пропускаються менші засновки (див. Сорит).

Аристотель

(384 - 322 рр. до н.е.) - давньогрецький філософ, учений-енциклопедист, «батько формальної логіки».

Асерторичний

(від лат. *asserto* - стверджую) - установлений, достовірний. А. судження констатує наші знання про зовнішній світ, але не містить інформацію про необхідність того, що нам відомо.

Атрибутивне судження

(лат. *attributum* - невід'ємний) - різновид суджень у логіці традиційній. А. с. щось стверджує або заперечує стосовно зв'язку між суб'єктом і предикатом за формулою « $S \in P$ » або « $S \notin P$ ».

Б

Більший засновок

судження, в яке входить більший термін силізму.

Більший термін

термін, який є предикатом висновку силізму.

Безвідносне поняття

поняття, яке не знаходиться в безпосередньому зв'язку з ін. поняттями, напр., поняття «Всесвіт».

В

Відношення

багатомісний предикат. Відомо, що предикати поділяються на одномісні й багатомісні. Одномісні предикати репрезентують у мові властивості позамовних об'єктів, а багатомісні - В. між ними.

Верифікація

(від лат. veritas - істина, verificatio - надавання істини) - встановлення істиннісного статусу тверджень за допомогою емпіричної перевірки.

Вивід

ментальна дія, роздум, міркування, у процесі яких із будь-яких вихідних суджень (засновків), застосовуючи логіч. правила, одержують нове судження (висновок).

Виведення

розумова операція одержання із наявних знань нового знання. Нове знання, одержане таким чином, наз. вивідним знанням.

Вид і Рід

категорії, що виражають рівні процесу узагальнення, відношення між класами об'єктів - родо-видові відношення. В. є підкласом роду.

Видове поняття

поняття, яке відображує суттєві ознаки класу предметів, що є видом якогось роду. В. п. - підпорядковане поняття: його обсяг входить в обсяг ін.

Визначення індуктивне

визначення, за допомогою якого з деяких вихідних об'єктів теорії, використовуючи відповідні операції, будуються нові її об'єкти.

Визначення аксіоматичне

логіч. операція, спрямована на визначення терміну через наведення списку аксіом (постулатів).

Визначення вербальне

визначення, яке ґрунтується винятково на аналізі знаків і закодованої в них інформації.

Визначення генетичне

(грец. genesis - джерело) - особливий тип визначення, а саме визначення через вказівку на способи створення, виникнення, здобуття, побудови об'єкта, що визначається.

Визначення номінальне

визначення, пов'язане з формулюванням значення поняття, з його простим перекладом або тлумаченням.

Визначення остенсивне

визначення шляхом безпосереднього показу (демонстрації) об'єкта, для якого формулюється поняття.

Визначення реальне

визначення, за допомогою якого об'єкт, що нас цікавить, виділяється з численних об'єктів на підставі деякої відмінної ознаки.

Визначення через рід і видову відмінність (родо-видове визначення)

найпоширеніший різновид реальних визначень. У ньому об'єкт, що визначається, виділяється серед ін. об'єктів обсягу більш ширшого поняття (роду) за допомогою ознаки відмінності. Видова відмінність - це ознака чи група ознак, за якими відрізняється предмет, що визначається, від решти предметів, що входять у цей рід. В. ч. р. і в. в. можна виразити такою формулою: $A \in Bc$, де $A - Dfd$, $Bc - Dfn$, при цьому B - рід, а c - видова відмінність.

Визначення явне

це визначення, у якому зміст поняття розкривається через безпосередній перелік суттєвих ознак. В. я. має структуру $Dfd = Dfn$. В. я. протиставляється визначенню неявному.

Визначення, дефініція

(від лат. definitio - визначаю межу) - логіч. операція, за допомогою якої встановлюється зміст понять.

Впливання логічне

(лат. consequentia) - такий зв'язок висловлювань A й B , коли завжди при істинності A , істинне і B , тобто імплікація $A \rightarrow B$ є тотожно-істинною формулою. У цьому випадку говорять також, що B є логіч. наслідком A . Цей факт записується так: $A \vdash B$

Висловлювання

граматично правильне розповідне речення. У логіці використовується кілька різних понять B .

Висловлювання дескриптивне

(від англ. description - опис) - описове висловлювання. В. д. вважається істинним, якщо опис, що міститься в ньому, відповідає стану справ, і хибним - коли не відповідає

Висловлювання категоричне

висловлювання, у якому предикат стверджується чи заперечується стосовно суб'єкта без якихось додаткових характеристик, напр., модальностей.

Висловлювання складні

висловлювання, у якому прості висловлювання з'єднані за допомогою логічних констант. Найбільш уживані В. с. утворені за допомогою слів «не», «і», «чи», «якщо...», «то...», «якщо й тільки якщо».

Висновок

висловлювання, яке виступає результатом міркування, результатом прикладання певних логіч. правил до ін. висловлювань - засновків міркування.

Г

Гіпотеза

(грец. υποθέσις - основа, припущення) - положення, що висувається як умовне, імовірнісне пояснення причин того чи ін. явища, або припущення, у якому передбачається існування якого-небудь об'єкта чи його властивості, поведінки тощо.

Гіпотетико-дедуктивна теорія

одна з форм логіч. аналізу наукового знання. Г.-д. т. складається з низки гіпотез про властивості або причини досліджуваних явищ і висновків, виведених з цих гіпотез у дедуктивний спосіб.

Гіпотетико-дедуктивний метод

метод пізнання, який полягає в дедукції висновків із гіпотез та ін. засновків, істиннісне значення яких ще не з'ясовано. Тому висновки, отримані у відповідності до Г.-д. м., мають імовірнісний характер.

Гіпотетичне твердження

припущення, яке може бути як істинним, так і хибним.

Д

Двозначна логіка

логіка, яка спирається на принцип двозначності (бівалентності). Висловлюванням у цій логіці приписуються тільки два значення - «істина» або «хиба».

Дедукція

(лат. deductio - виведення) - метод міркування, який є переходом від засновків із більш загальним знанням до висновку із менш загальним знанням, тобто знанням про окреме, одиничне.

Денотат

(лат. denotatio - позначення) - предмет, що позначається в природній мові власною назвою, а в логіч. мові - константою або термом, чи клас предметів, який позначається в природній мові загальною назвою, а в логіч. мові - предметною змінною.

Деонтична модальність, нормативна модальність

загальна назва для групи модальних понять, таких, як поняття «обов'язково», «дозволено», «заборонено», «повинен», «може», «не повинен» та ін.

Деструктивна дилема

(лат. destructivus - той, що руйнує) - різновид дилеми, у якій в одному із засновків диз'юнктивно заперечуються наслідки, що містяться у двох ін. засновках.

Дефінієндум

(лат.) - те поняття, яке визначається за допомогою ін. понять. Напр., у визначенні «Спростування - це установлення хибності або необґрунтованості тези», Д. буде поняття «спростування».

Дефінієнс

(лат.) - те поняття або множина понять, за допомогою якого або яких визначається деяке ін. поняття. Напр., у визначенні «Спростування - це установлення хибності або необґрунтованості тези», Д. будуть слова «установлення хибності або необґрунтованості тези».

Диз'юнкція

(лат. disjunctio - роз'єднання, розрізнення) - логіч. сполучник, який заміщує у формальній мові сполучник «або» природної мови.

Дилема

(від грец. di(s) - двічі і lemma - припущення) - умовно-розподільний умовивід, у якому засновками є умовні та розподільні судження.

Дихотомія

(грец. dicotomia - поділ надвоє) - поділ обсягу поняття на взаємовиключні частини за допомогою заперечення.

Доведення

міркування, за якого встановлюється істинність певного твердження через його зіставлення з ін. твердженнями, істинність яких доведена раніше.

Доведення від супротивного, непряме доведення

доведення, коли істинність тези встановлюється шляхом демонстрації хибності протилежного їй припущення.

Доведення за аналогією

доведення, яке здійснюється за такою схемою: предмет, що досліджується, ймовірно, має ознаку X, оскільки відомі ознаки цього предмету подібні ознакам ін. предмету, який має, крім того, і ознаку X.

Доведення розглядом випадків

міркування, коли з кількох умовних висловлювань з однаковим наслідком здійснюється перехід до ствердження цього наслідку на підставі того, що хоча б одне з умовних висловлювань є істинним.

Доказовість

обґрунтованість тези доведення його аргументами.

Достатньої підстави принцип

принцип, згідно з яким для кожного твердження необхідно наводити аргументи щодо його істинності. У логіці традиційній цей принцип має назву закону достатньої підстави. Разом із законом тотожності, законом несуперечності й законом виключеного третього він складає список основних законів логіки.

Друга фігура простого категоричного силогізму

фігура простого категоричного силогізму, у якій середній термін M у обох засновках стоїть на місці предиката.

Думка

акт мислення, результат або продукт мислення, ідея, зміст мислення. Д. виражаються у формі понять, суджень і умовиводів.

Е

Еквівалентність

властивість такого *відношення*, котре є одночасно рефлексивним, симетричним і транзитивним. Ця властивість притаманна відношенням схожості, *ізоморфізму*, *тотожності* т.п.

Еквіваленція

(від. лат. *aequalis* - рівний і *valutis* - має силу) - висловлювання складне типу «А, якщо і тільки якщо В» ($A \leftrightarrow B$). Е. складається з двох імплікацій « $A \rightarrow B$ » і « $B \rightarrow A$ ».

Еквівокація

логіч. помилка, що полягає в тому, що одне й те ж слово або вираз вживається в різних смислах у ході одного й того ж міркування.

Екзистенціальне висловлювання

(від лат. *existentia* - існування) - висловлювання про існування якихось об'єктів.

Екстенціональність

(від лат. *extensio* - протяжність) - властивість мовних контекстів, яка полягає в тому, що після заміни двох висловлювань із одним і тим же екстенсіоналом (об'єктом або класом об'єктів, котрий цими висловлюваннями позначається) у деякому висловлюванні це висловлювання залишається істинним.

Елемент множини

об'єкт, що входить до якоїсь множини.

Ентимема

(від грец. *en thyme* - на думці, на гадці) - умовивід, у якому відсутнє явне формування деяких засновків або висновку.

Епіхейрема

(від грец. *epiheirema* - умовивід) - скорочений силогізм, де обидва засновки є ентимемами.

З

Загальне поняття

поняття, у якому відображені ознаки класу однорідних предметів. З.п. може відображати ознаки класу зі скінченною кількістю предметів і ознаки класу з нескінченною кількістю предметів.

Загальне судження

судження, у якому щось стверджується або заперечується про кожний предмет якогось класу предметів.

Загальнозаперечне судження

судження, яке одночасно є загальним за обсягом і заперечним за змістом.

Загальноствердне судження

судження, яке одночасно є загальним за обсягом і ствердним за змістом.

Закон виключеного третього

логіч. закон, за яким істинним є тільки одне з суперечливих висловлювань: або саме висловлювання, або його заперечення.

Закон зворотного відношення між змістом і обсягом поняття

закон традиційної логіки, який установлює співвідношення обсягу поняття і його змісту.

Закон логіки

припис, вимоги якого справедливі для міркувань стосовно будь-якої предметної області.

Закон мислення

термін, що означає формально-логіч. закони. У логіці традиційній до них належать закон тотожності, закон несуперечності, закон виключеного третього й закон достатньої підстави (див. Достатньої підстави принцип).

Закон несуперечності

логіч. закон, за яким висловлювання і його заперечення не можуть бути одночасно істинними.

Закон тотожності

один із чотирьох законів логіки традиційної. З. т. вимагає під час міркування не змінювати зміст понять, які використовуються.

Занадто вузьке визначення поняття

логіч. помилка у визначенні поняття, що є наслідком порушення правила сумірності.

Занадто вузький поділ обсягу поняття

логіч. помилка в поділі обсягу поняття, яка є наслідком порушення правила сумірності.

Занадто широке визначення поняття

логіч. помилка у визначенні, що є наслідком порушення правила сумірності.

Занадто широкий поділ обсягу поняття

логіч. помилка в поділі обсягу поняття, що зумовлена порушенням правила сумірності.

Заперечення

логіч. операція, за допомогою якої із певного висловлювання отримуємо нове висловлювання.

Заперечне визначення

таке визначення, у якому поняття визначається на підставі констатації відсутності ознаки.

Заперечне поняття

поняття, у якому вказано на відсутність у предмета тієї чи ін. ознаки (напр., «неспокійний», «незвичайний»).

Засновок

висловлювання, яке є вихідним при побудові виводу.

Зв'язка

у логіці традиційній - елемент простого судження, який поєднує суб'єкт і предикат. З. виражається словом «є».

Зміст поняття

сукупність ознак предмета, ядром якої є суттєві ознаки.

Знак

матеріальний об'єкт, котрий відносить до ін. об'єкта. Розрізняють мовні й немовні З.

Знак загальності

знак $\forall$, який застосовується при формальному поданні загальних суджень.

Знак заперечення

горизонтальна риска над формулою ($\bar{A}$) або символ $\neg$, або символ $\sim$. Два останні символи стоять перед формулою: ($\neg A$) або ($\sim A$). Вираз із цими знаками читається «не- A ».

Значення

характеристика знака. Нею може бути або істиннісне значення, або смисл. Розрізняють предметне, смислове й експресивне З. Предметним З., або денотатом, є предмет, який позначається знаком.

К

Категорія

(від грец. *kategoroeo* - промовляти на майдані) - найзагальніше поняття, яке фіксує найбільш суттєві, фундаментальні, закономірні зв'язки й відношення реальної дійсності та пізнання.

Категоричне судження

термін логіки традиційної для позначення судження, у якому предикат стверджується або заперечується стосовно суб'єкта без додаткової інформації.

Категоричний силогізм

дедуктивний умовивід, у якому із двох суджень (засновків), що мають суб'єктно-предикатну структуру, впливає нове судження (висновок), що має також суб'єктно-предикатну структуру.

Квантифікація

(лат. *quantum* - скільки; *facio* - роблю) - кількісне вираження обставин. У логіці - це операція, яка полягає в тому, що до висловлювання, яке розчленовують за схемою «функція-аргументи», приєднують квантори загальності або існування.

Квантори

(лат. *quantum* - скільки) - логіч. оператори, які вказують на «кількість» індивідів, що належать до сфери міркування. Розрізняють К. загальності - $\forall$ («всі..., такі що...») і К. існування - $\exists$ («деякі..., такі що...», «існує..., такий що...»).

Клас

сукупність об'єктів, які об'єднуються за певною спільною властивістю чи відношенням. Об'єкти, що входять до К., наз. його елементами.

Класифікація

(від лат. classis - розряд, клас і facere - робити) - багаторазово здійснений логіч. поділ обсягу родового поняття на види й підвиди.

Коло у визначенні

помилка логічна, що породжується порушенням одного з правил визначення. К. у в. полягає в тому, що під час визначення певного поняття, поняття, яке його визначає, саме визначається за допомогою того поняття, яке підлягає визначенню.

Контрадикторність

(від лат. contradictorius - суперечний) - відношення між суперечними судженнями. У логіці традиційній суперечними одне одному є загальноствердні й частковозаперечні судження, загальнозаперечні й частковоствердні судження, за умови, що в них збігаються і суб'єкти, і предикати.

Контрарність

(від лат. contrarius - протилежність) - логіч. відношення між протилежними судженнями, тобто між загальноствердними й загальнозаперечними судженнями, які мають ті ж самі суб'єкт і предикат.

Кон'юнкція

(лат. conjunctio - зв'язок, сполучення) - логіч. операція над висловлюваннями, за допомогою якої із кількох висловлювань, простих чи складних, здобувають нове висловлювання складне, яке наз. кон'юнктивним або просто К.

Л

Логіка

(грец. logos - слово, поняття, міркування, розум) - 1) наука про закони, форми й операції правильного мислення; 2) наука про способи правильного міркування.

Логіка питань, еристика, інтеррогативна логіка

розділ сучас. *символічної логіки*, у якому вивчаються питальні речення. Вони перекладаються з природної мови на спеціальну логіч. мову, за допомогою якої визначається логіч. структура *питання*.

Логічна і фактична істинність

поняття, що відбивають відмінність в умовах істинності висловлювань. Логіч. істинність висловлювання зумовлена тільки його *логічною формою*, фактична істинність складного висловлювання - значеннями його складових висловлювань, а фактична

істинність простого висловлювання - ситуацією, станом справ, які воно відображує.

Логічна правильність

відповідність міркувань законам і правилам логіки. Поняття Л. п. є спорідненим поняттю *істини*, проте ці поняття приписуються різним сутностям. У логіці поняття істини (істинності) стосується суджень і висловлювань. Поняття правильності стосується міркувань: міркування правильне, коли з істинних засновків випливає істинний висновок.

Логічне впливання

термін для позначення одного з фундаментальних, вихідних понять логіки - поняття відношень між засновками й висновком.

Логічне протиріччя

відношення між двома висловлюваннями, одне з яких є запереченням ін.

Логічний квадрат

схема, призначена для запам'ятовування логіч. відношень між загальноствердними (А), загальнозаперечними (Е), частковоствердними (І) і частковозаперечними (О) судженнями, які мають однакові суб'єкти й предикати.

М

Міркування

процес руху від засновків до *висновку*, *умовивідабо* послідовність умовиводів, побудованих на основі логіч. зв'язків між засновками, а також між засновками та висновком.

Менший засновок

судження, в яке входить *менший термін* силогізму.

Менший термін

термін, який є суб'єктом висновку *категоричного силогізму*.

Метод єдиної відмінності

метод *індукції*, в основу якого покладено порівняння двох рядів обставин, схожих в усьому, окрім однієї обставини.

Метод єдиної подібності

метод *індукції*, за яким, якщо певні обставини з трьома ознаками, які формально можна подати послідовністю символів *ABC*, викликають явище *a* і обставини *ADE* спричиняють явище *a*, тоді доходять висновку, що *A* є причиною явища *a*.

Метод залишків

метод *індукції*, який спирається на ідентифікацію комплексу причин та їх наслідків.

Метод супутніх змін

метод *індукції*, який базується на принципі виключення обставин, які не можуть бути причинами досліджуваного явища.

Мислення

1) вища психічна функція людини; 2) процес відображення дійсності в *поняттях, теоріях, гіпотезах* тощо.

Множина

набір, сукупність, зібрання об'єктів, що мають загальні властивості (напр., множина натуральних чисел, кодекс законів і т.д.).

Мова логіки

штучна мова, призначена для вияву *логічної форми міркувань*.

Модальність

(від лат. *modus* - міра, спосіб) - характеристика змісту висловлювань, розгляд їх із тієї чи ін. точки зору. Модальна характеристика виражається за допомогою понять «необхідно», «можливо», «обов'язково», «дозволено» тощо.

Модус

(лат. *modus* - міра, спосіб, образ, вид) - та властивість об'єкта, якою він володіє лише за певних умов і яку він може втрачати чи набувати залежно від обставин. М. протиставляється атрибуту - невід'ємній властивості предмета.

Н

«Не впливає»

(лат. *non sequitur*) - *помилка логіч.* у доведенні тези, що полягає у відсутності логіч. зв'язку між нею й аргументами доведення.

Необхідні й достатні умови

умови, які встановлюють залежність істинності одного висловлювання від того, що висловлено в ін. висловлюванні.

Необхідність логічна

одна з модальних характеристик, один із модусів істинності висловлювань. Логічно необхідним, або необхідно істинним, є висловлювання, заперечення якого є логічно неможливим.

Несумісні поняття

поняття, обсяги яких не мають спільних елементів.

Несуперечливість

така властивість теорії, яка полягає в тому, що з її аксіом не виводяться суперечливі висловлювання. Н. теорії означає, що ніяке твердження не може бути в ній одночасно доведеним і спростованим.

Неявне визначення поняття

визначення через вказівку на контекст. До Н. в. п. належать, напр., аксіоматичні визначення. Н.в.п. відрізняється від явного визначення через рід і видову відмінність, в якому встановлюються суттєві ознаки предмета.

О

Обернення

(лат. *conversio*) - один із способів безпосереднього умовиводу, який полягає в перетворенні суджень шляхом взаємної заміни місцями *суб'єкта і предиката*.

Обмеження

логіч. операція, що полягає в переході від поняття, котре має більший обсяг до поняття з меншим обсягом через додавання до ознак вихідного поняття нових ознак.

Обсяг поняття

(англ. concept, extension) - множина предметів, кожний з яких має ознаки, що складають зміст відповідного поняття.

Обґрунтування

наведення підстав для висловлювання тих чи ін. тверджень, для оцінок, для прийняття рішень.

Одиничне судження

судження, у якому якась ознака стверджується або заперечується стосовно окремого об'єкта або множини об'єктів.

Ознака

особливість об'єкта, за якої він є подібним до ін. об'єктів або відмінним від їх.

Оператор

(лат. *operator* - діючий) - один із типів *символів* формалізованих мов. Звичайно О. визначається як вираз, котрий зв'язує предметні змінні.

Операційне визначення

визначення терміну або поняття через його зіставлення з операціями (спостереження, вимірювання) над об'єктом (процесом, подією, явищем тощо).

Оцінне висловлювання

висловлювання, що вказує на цінність якогось предмета, явища, події або процесу.

П

Підміна тези

(лат. *ignoratio clenchi*) - навмисне або ненавмисне порушення *законутотожності* стосовно тези доведення, яке виражається в переході від доведення тези до доведення положення, яке в певному відношенні схоже з нею.

Підмножина даної множини

така *множина*, всі елементи якої є елементами деякої ін. множини.

Підпорядкування понять

таке відношення між поняттями, коли обсяг одного поняття входить в обсяг ін. поняття.

Підпротилежні судження

частковоствердне і частковозаперечне судження про предмети одного й того ж класу.

Підстава

частина судження, у якій відображається умова, від якої залежить істинність наслідку.

Підстава поділу обсягу поняття

(лат. *principium divisionis*) - ознака, за якої обсяг родового поняття поділяється на обсяги видових понять.

Парадокс

(від грец. *para* - близько, проти, *doxa* - думка) - твердження, яке суперечить загальноприйнятій думці. За своєю структурою П. - це поєднання двох протилежних тверджень, на підтримку кожного з яких можуть бути наведені переконливі підстави.

Паралогізм

(від грец. *paralogismos* - неправильне, хибне міркування) - *помилкалогічна*, пов'язана з ненавмисним порушенням законів і правил логіки. На відміну від П., ін. логіч. помилка, *софізм*, робиться з усвідомленою метою ввести в *оману*, обґрунтувати хибне твердження.

Перетворення

(лат. *obversio*) - безпосередній умовивід, який полягає в тому, що предикат вихідного судження (засновку) замінюється його запереченням і, навпаки, заперечення предиката замінюється його ствердженням.

Перша фігура простого категоричного силогізму

фігура *простого категоричного силогізму*, у якій *середній термін* є суб'єктом більшого засновку і предикатом меншого засновку.

Питання

висловлювання, у якому міститься запит інформації з метою усунути неповноту чи невизначеність вихідного знання стосовно якогось об'єкта. П. має особливу форму, яка відрізняється від форми судження.

Поділ понять

логіч. операція, за допомогою якої обсяг поняття поділяється на певні класи, виходячи з наявності якоїсь ознаки в об'єктів, що складають обсяг поняття, яке поділяється.

Полісилогізм

складний *силогізм*, що складається з кількох простих силогізмів.

Полеміка

одна з форм *суперечки*. Прикладами П. є боротьба політичних програм, дебати під час судового розгляду.

Помилка логічна

усвідомлене чи неусвідомлене порушення логіч. законів. У першому випадку П. л. наз. *софізмом*, в іншому - *паралогізмом*.

Поняття

форма мислення, котра відтворює суттєві властивості об'єктів і відношення між ними.

Порівняльні поняття

поняття, деякі ознаки змісту яких є спільними для них.

Послідовність мислення

одна з вимог до логіч. мислення, поряд із вимогами визначеності й несуперечливості.

Постулат

(лат. *postulatum* - вимога) - твердження, спеціально виділене серед ін. аксіом теоретичної системи.

Почетверення термінів

(лат. *quaternio terminorum*) - логіч. помилка при побудові *простого категоричного силогізму*, пов'язана із порушенням правила для термінів, яке вимагає, щоб у кожному простому категоричному силогізмі було не більше і не менше трьох термінів.

Правильність та істинність

гносеологічні і логіч. (семантичні) характеристики висловлювань і міркувань щодо їх відповідності зовнішньому світові чи законам логіч. мислення. Висловлювання, яке відображає те, що має місце в дійсності, вважається істинним. Якщо висловлювання не відповідає дійсності, його вважають хибним.

Прагматика

розділ *семіотики* (поряд із *синтаксисом* і семантикою). П. є особливим рівнем аналізу мови, на якому розглядаються відношення носіїв мови до *знаків* змісту, який вони виражають.

Предикат

(лат. *praedicatum* - те, що сказане) - вираз, яким позначаються певні *ознаки*, тобто властивість чи *відношення*. П., який позначає властивість, є одномісним П. (напр., «бути корисним»). П., який позначає відношення, є багатомісним (напр., двомісний П. «захоплюється»).

Принцип однозначності

принцип, згідно з яким мовний вираз має позначати лише один об'єкт (клас об'єктів) чи одну властивість. Напр., індивідуальна константа має позначати лише один об'єкт.

Причинний зв'язок

такий зв'язок між явищами, за якого перше з них є причиною, а другу - наслідком.

Проблема

(грец. *προβλήμα* - перепона, утруднення, завдання) - форма розвитку наукового знання.

Протилежні (контрарні) поняття

(лат. *contrariae*) - несумісні поняття, обсяги яких виключають одне одного, але не вичерпують обсяг поняття, родового по відношенню до них, якому вони супідрядні.

Протилежність логічна

термін *логікитрадиційної* для позначення відношення між протилежними поняттями або судженнями.

Протиставлення предикату

умовивід, побудований із одного засновку, у якому суб'єктом висновку є поняття, яке суперечить предикату засновку, предикатом висновку є суб'єкт засновку, а зв'язка змінюється на протилежну за якістю.

Пряме доведення

доведення, при якому з аргументів (засновків) за допомогою правил виводу отримують тезу доведення.

Р

Рівнозначність

відношення між висловлюваннями або їх символічним вираженням у логіч. мові, коли поняття мають однакове істиннісне значення.

Рівнооб'ємність

таке відношення між поняттями, коли їхні обсяги цілком збігаються.

Редукція

зведення складного до простого, цілого до якоїсь з його частин, зменшення кількості і величини об'єктів, спрощення їх структури.

Родове поняття

поняття, в обсяг якого входять менші обсяги видових понять.

Розподіленість термінів у судженні

відношення між обсягами термінів судження. Термін розподілений, якщо він узятий у повному обсязі. А це відбувається, коли його обсяг повністю входить в обсяг ін. терміна або повністю виключається з нього. Термін не розподілений, якщо узятий не повністю (його обсяг лише частково входить в обсяг ін. терміна).

Розподільне судження

складне судження, утворене з двох чи більшої кількості суджень за допомогою логіч. сполучника «або».

Розподільно-категоричний силігізм

силігізм, засновками якого є розподільні категоричні судження. Р.-к. с. має два модуси - ствердно-заперечний і заперечно-ствердний.

С

Семіотика

загальна теорія знакових систем, розділами якої є синтаксис, семантика і прагматика.

Середній термін силігізму

(лат. terminus medius) - термін простого категоричного силігізму, який входить в його обидва засновки, не входить у висновок.

Силігізм

(від грец. вивід, зв'язок, міркування) - дедуктивний умовивід. Найбільш поширеним є категоричний С. - такий умовивід, висновком якого є твердження про відношення між двома термінами (крайні терміни), зроблене на підставі тверджень про їх відношення до деякого третього терміну (середній термін), що є в засновках, але відсутній у висновку.

Силогістика

(грец. - той, що робить умовивід) - перша логіч. теорія дедуктивного *виводу*, сформульована *Аристотелем*. Зараз *С.* - це розділ *логіки* традиційної, у якому вивчають *силогізми* -ті види дедуктивних умовиводів, що ґрунтуються на врахуванні суб'єктно-предикатної структури *суджень*, які входять до їх складу.

Символ

(від грец. знак, прикмета, ознака) - об'єкт, який відсилає до ін. об'єкта. Як *С.* можуть виступати речі, ідеї, образи, дії.

Синтаксис

(від грец. *syntaxis* - побудова, порядок) - розділ *семіотики*, який досліджує властивості систем *знаків*, правила їх утворення і перетворення.

Складна деструктивна дилема

(лат. *destructivus* - той, що руйнує) - *дилема*, у якій в одному із засновків у вигляді диз'юнкції заперечуються наслідки, що містяться у двох попередніх засновках .

Складна конструктивна дилема

дилема, у якій в одному із засновків стверджується диз'юнкція основ, що містяться у двох інших засновках.

Сорит

(від грец. *soros* - купа) - *полісилогізм*, у якому пропущені проміжні висновки.

Софізм

(від грец. *sofistos* - майстерність, уміння) - міркування, яке містить приховану *помилку логічну*, міркування, у якому неправда навмисно видається за істину.

Софістика

у позитивному смислі є особливим способом *аргументації*, специфічною формою ведення дискусії; у негативному смислі - засобом приховування істини, створення ідеологічних міфів, способом міркування та *доведення*, який спирається на навмисне порушення законів і правил логіки, на використання хибних *аргументів*.

Сполучники логічні

один із різновидів складових мови логіч. системи. За допомогою *С. л.* із простих висловлювань або *висловлювань складних* будуються ін., більш складні висловлювання.

Спростування

логіч. процедура, спрямована на встановлення хибності чи недоказовості того чи ін. положення

Стрибок у поділі

(лат. *saltus sive hiatus in dividendo*) - логіч. помилка в поділі обсягу поняття, що спричинена порушенням правила поділу: «поділ має бути безперервним».

Структура

(лат. *structura* - будова, розміщення, порядок) - 1) спосіб зв'язку предметів і явищ, частин (елементів) цілого, зокрема окремого чи предмета явища, 2) спосіб організації систем об'єктів.

Субконтрарність

відношення між *частковоствердними частковозаперечним* судженнями про предмети одного й того ж класу.

Суб'єкт

термін *логіки традиційної*, що репрезентує ту частину *судження*, за допомогою якої позначається конкретний або абстрактний об'єкт, про який ідеться в *судженні*.

Сувора диз'юнкція

логіч. сполучник, який стоїть між *судженнями*, які виключають одне одного.

Судження

думка, виражена у формі розповідного речення. Не суттєво, якою мовою виражене С. Одне й те саме С. може бути виражене як різними реченнями однієї й тієї ж мови, так і реченнями різних мов.

Сумірність визначення поняття

така умова правильності визначення поняття, яка полягає в тому, щоб обсяг того поняття, що визначає, дорівнював обсягу того поняття, що визначається.

Сумірність поділу обсягу поняття

одна із властивостей логіч. операції поділу обсягу поняття, яка виражається в тому, що при поділі обсягу поняття необхідно точно перерахувати всі види, що входять в обсяг поняття, яке розділяється, не зменшуючи й не збільшуючи їх кількості.

Сумісність і несумісність

різновид відношень між *поняттями* і *судженням*. Поняття сумісні, якщо їх обсяги співпадають повністю або частково.

Супідрядні поняття

поняття, обсяги яких входять в обсяг деякого відмінного від них поняття. Обсяги супідрядних понять складають частини родового поняття, що не співпадають одна з одною.

Суперечка

окремий випадок *аргументації*, обмін думками, під час якого наводяться *аргументи* на підтримку власних переконань і критикуються уявлення опонента, з'ясовуються і розв'язуються розбіжності.

Суттєва ознака

ознака, без якої предмет, явище, подія, стан, процес існувати не можуть, ознака, яка належить певним представникам вказаних онтологічних сутностей завжди, і яка виражає їх суть і тим самим відрізняє їх від інших представників зазначених категорій.

Т

Тавтологія

(від грец. *tauto* - те саме, *logos* - слово) - 1. *Помилка логічна*, яка полягає в тому, що при визначенні якогось поняття використовується воно саме, і в тому, що при доведенні якоїсь *тезис* вона сама використовується як *аргумент* доведення.

Теза

(від грец. *thesis* - положення, твердження) - разом із *аргументами* демонстрацією складає структуру *доведення*. Т. - твердження, істинність якого потрібно обґрунтувати.

Теорія

(грец. *θεωρία* - спостереження, розгляд, дослідження) - найбільш розвинена форма організації, систематизації й розвитку знання.

Теоретичне знання

відносно самостійний рівень наукового *знання*, сформований у ході осмислення знань, отриманих на емпіричному рівні.

Термін

(лат. *terminus* - границя, межа, кінець) - слово або словосполучення природної чи штучної (напр., наукової) мови, що називає конкретний чи абстрактний об'єкт або групу об'єктів. Такі об'єкти наз. предметним значенням Т. Поняття про ці об'єкти наз. смислом Т.

Терміни силізму

три складові частини *простого категоричного силізму* - більший, менший і середній терміни.

Типологія

класифікація об'єктів за допомогою їх віднесення до певних типів.

Тотожність

відношення між об'єктами, яке фіксує повний збіг їх властивостей або їх нерозрізненість стосовно якоїсь сукупності властивостей.

Традукція

(лат. *traductio* - переміщення) - умовивід, у якому *засновки* висновок є судженнями однакової загальності.

Транзитивність

(лат. *transitus* - перехід) - властивість відношення між об'єктами, коли із наявності цього відношення між об'єктами *a* і *b* і між об'єктами *b* і *c* випливає його наявність і між об'єктами *a* і *c*.

Третя фігура простого категоричного силізму

така фігура силізму, у якій середній термін *M* стоїть на місці суб'єкта в обох засновках.

У

Узагальнення

(лат. *generalisatio*) - логіч. операція, що полягає в переході від одиничного до загального, від загального певного рівня до загального більш вищого рівня.

Узагальнення поспіхом

лат. *fallacia fictae universalitatis*) - логіч. помилка, що полягає в тому, що перехід до висновку здійснюється із засновків, у яких не врахована вся релевантна й доступна інформація про предмет міркування.

Умовивід

процес виведення якогось судження з одного або кількох ін. суджень.

Умовивід із суджень з відношеннями

умовивід, у якому засновками і висновком є судження з відношеннями.

Умовивід безпосередній

виведення висновку з одного засновку.

Умовивід статистичний

перенесення результатів статистичного дослідження деякого підкласу об'єктів на весь клас, або перенесення ступеня імовірності, що характеризує частоту елементів класу, на окремі елементи.

Умовне судження

термін *логіки традиційної*, який використовується для позначення складного судження, побудованого за допомогою сполучника «якщо..., то...».

Умовний умовивід

умовивід, засновками якого є умовні судження.

Умовно-категоричний силлогізм

силлогізм, засновками якого є умовне і категоричне судження.

Ф

Фігури силлогізму

форми категоричного силлогізму, які визначаються місцем середнього терміна в його засновках.

Фальсифікація

(від. лат. *falsus* -хибний, *facio* -роблю) - процедура, що встановлює хибність теорії чи гіпотези в результаті перевірки їх наслідків. Ф. використовується як один із критеріїв науковості гіпотез і теорій.

Форма мислення

спільна назва для суджень, понять умовиводів. Ф. м. є відображеннями різних фрагментів реального світу. У них зафіксовані типові відношення між предметами, явищами, подіями й процесами зовнішнього світу. Правильність відображення перевіряється практичною діяльністю людей.

Формалізація

(від лат. *forma* -вид, образ) - відбиття наслідків мислення за допомогою символів.

Формалізована мова

штучна мова формальних математичних і логіч. числень.

Формальна логіка

наука про структуру висловлювань, виводів і доведень. У своєму аналізі міркувань Ф. л. відволікається від їх змісту, звертаючи основну увагу на їх форму.

Ч

Часткове судження

судження, у якому щось стверджується або заперечується про частини об'єктів якогось класу.

Частковий збіг обсягів понять

відношення між двома поняттями, коли частина їх обсягів є спільною.

Частковозаперечне судження

судження, яке одночасно є і частковим, і заперечним.

Частковоствердне судження

судження, яке одночасно є і частковим, і ствердним.

Четверта фігура простого категоричного силлогізму

фігура силлогізму, у якій середній термін M є предикатом більшого засновку і суб'єктом меншого засновку.

Чисто умовний силлогізм

силлогізм, у якому обидва засновки і висновок є *умовними судженнями*.

Я

Якщо і тільки якщо

логіч. сполучник, що зв'язує два висловлювання. Нове висловлювання істинне тоді, коли обидва вихідні висловлювання істинні або обидва хибні. Цей сполучник позначається або знаком $,$ або знаком $\Leftrightarrow$, або знаком Ξ , або знаком $\sim$ (див. *Еквіваленція*).

Якщо..., то...

сполучник, що зв'язує два висловлювання. Нове висловлювання є хибним тільки в тому випадку, коли перше висловлювання істинне, а друге хибне. У всіх останніх випадках нове висловлювання істинне. У символічний спосіб сполучник «якщо...,то...» позначається або знаком $\rightarrow$, або знаком $\supset$, або знаком $\Rightarrow$ (див. *Імплікація*).

А

перша буква лат. слова *affirmo* (стверджую) – засіб для позначення *загальноствердного судження*, тобто судження, за допомогою якого кожному предмету якої-небудь множини приписується одна або декілька властивостей.

В

Barbara

назва першого модусу першої фігури простого категоричного силлогізму (AAA). У цьому модусі із загальноствердних засновків, які позначаються буквою А, виводиться загальноствердний висновок, який позначається буквою А.

Baroco

назва четвертого модусу другої фігури простого категоричного силлогізму (AOO). У цьому модусі із загальноствердного засновку, який позначається буквою А, і

частковозаперечного засновку, який позначається буквою О, виводиться частковозаперечний висновок, що позначається буквою О.

Bocardo

назва п'ятого модусу третьої фігури простого категоричного силлогізму (ОАО). У цьому модусі із частковозаперечного засновку, який позначається буквою О, і загальноствердного засновку, який позначається буквою А, виводиться частковозаперечний висновок, що позначається буквою О.

Bramantip

назва першого модусу четвертої фігури простого категоричного силлогізму (ААІ). У цьому модусі з двох загальноствердних суджень, які позначаються буквою А, виводиться частковоствердний висновок, який позначається буквою І.

С

Camenes

(лат.) - назва іншого модусу четвертої фігури простого категоричного силлогізму (АЕЕ). У цьому модусі із загальноствердного засновку, який позначається буквою А, і загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, виводиться загальнозаперечний висновок, який позначається буквою Е.

Camestres

(лат.) - назва іншого модусу (АЕЕ) другої фігури простого категоричного силлогізму. У цьому модусі із загальноствердного засновку, який позначається буквою А, і загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, виводиться загальнозаперечний висновок, який позначається буквою Е.

Celarent

назва другого модусу *першої фігури простого категоричного силлогізму* (ЕАЕ). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, і загальноствердного засновку, який позначається буквою А, виводиться загальнозаперечний висновок, який позначається буквою Е.

Cesare

(лат.) - назва першого модусу *другої фігури простого категоричного силлогізму* (ЕАЕ). У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, і загальноствердного засновку, який позначається буквою А, виводиться загальнозаперечний висновок, який позначається буквою Е.

D

Darapti

(лат.) - назва першого модусу третьої фігури простого категоричного силлогізму (ААІ). У цьому модусі з двох загальноствердних суджень, які позначаються буквою А, виводиться частковоствердний висновок, який позначається буквою І.

Darii

(лат.) - назва третього модусу першої фігури простого категоричного силлогізму (AII). У цьому модусі із загальноствердного засновку, який позначається буквою А, і частковоствердного засновку, який позначається буквою І, виводиться частковоствердний висновок, який позначається буквою І.

Datisi

назва третього модусу третьої фігури простого категоричного силлогізму (AII). У цьому модусі із загальноствердного засновку, який позначається буквою А, і частковоствердного засновку, який позначається буквою І, виводиться частковоствердний висновок, який позначається буквою І.

Dimaris

назва третього модусу четвертої фігури простого категоричного силлогізму (IAI). У цьому модусі із частковоствердного засновку, який позначається буквою І, і загальноствердного засновку, який позначається буквою А, виводиться частковоствердний висновок, який позначається буквою І.

Disamis

назва другого модусу третьої фігури простого категоричного силлогізму (IAI). У цьому модусі із частковоствердного засновку, який позначається буквою І, і загальноствердного засновку, який позначається буквою А, виводиться частковоствердний висновок, який позначається буквою І.

F

Felapton

(лат.)- назва четвертого модусу *третьої фігури простого категоричного силлогізму (EAO)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, і загальноствердного засновку, який позначається буквою А, виводиться частковозаперечний висновок, який позначається буквою О.

Ferio

(лат.) - назва четвертого модусу *першої фігури простого категоричного силлогізму (EIO)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, і частковоствердного засновку, який позначається буквою І, виводиться частковозаперечний висновок, який позначається буквою О.

Ferison

(лат.) - назва шостого модусу *третьої фігури простого категоричного силлогізму (EIO)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою Е, і частковоствердного засновку, який позначається буквою І, виводиться частковозаперечний висновок, який позначається буквою О.

Fesapo

(лат.) - назва четвертого модусу *четвертої фігури простого категоричного силлогізму (EAO)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається

буквою *E*, і загальноствердного засновку, який позначається буквою *A*, виводиться частковозаперечний висновок, який позначається буквою *O*.

Festino

(лат.) - назва третього модусу *другої фігури простого категоричного силогізму (EIO)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою *E*, і частковоствердного засновку, який позначається буквою *I*, виводиться частковозаперечний висновок, який позначається буквою *O*.

Fresison

(лат.) - назва п'ятого модусу *четвертої фігури простого категоричного силогізму (EIO)*. У цьому модусі із загальнозаперечного засновку, який позначається буквою *E*, і частковоствердного засновку, який позначається буквою *I*, виводиться частковозаперечний висновок, який позначається буквою *O*.

I

друга голосна буква лат. слова *affirmo* (стверджую), яким у формальній логіці позначається частковоствердне судження, тобто судження про частину предметів якогось класу, судження про те, що ці предмети мають одну або декілька певних властивостей.

O

друга голосна буква лат. слова *negō* (заперечую), якою у формальній логіці позначається *частковозаперечне судження*.